

Ferkai András

VÁMOS FERENC (1895–1969)

Szerencsés-e a Frakkok újabb kötetében egy olyan elődünkről írni, akit a művészettörténészek és építészek egyaránt dilettánsnak tartottak? Zádor Anna emlékezése sem biztató: „Vámos az egy egészen más eset. Az egy kóreset, az egy nagyon érdekes kóreset [...] furcsa, művelt fickó volt, egy helyét soha meg nem találó tehetséges ember, egy virulens valaki, mindenkivel mindig összeesett, mindenkit végig sértett, mindig meg volt sértve. [...] megszállott őrült volt ugye, olyan próféta, akinek elvben igaza volt, csak mindig a részletekben tévedett.”¹ A szakmai berkekbe kívülről érkezett kultúrmérnöki végzettséggel, és művészettörténész oklevele sem volt. Autodidakta módon igyekezett elsajátítani a kutatás, elemzés és történetírás módszereit. Indulásakor bizalommal fogadták, első eredményeit elismerték. Zádor Anna például nagy barátságba keveredett vele, aminek később Vámos ellenségessége vetett véget. Az építészeket elfogultsága és makacssága bőszítette, de mérnök volta miatt is lenézték. Vámos valóban sok okot adott bírálatra, a lekezelést mégsem érdemelte ki, mert sokoldalú és művelt ember volt.

A szegedi állami főreáliskolában Babits Mihály tanította magyarra és latinra.² A Markó utcai főreálban Földessy Gyula irodalomtörténész hívta fel figyelmét Ady Endrére, akinek jó barátja volt. Ekkor kötött élethosszig tartó barátságot osztálytársával, a festőpályát választó Szőnyi Istvánnal. Vámos maga is festegetett és zenélt.³ Tehetséges cselló játékos volt. 1918-ban részt vett Kodály Zoltán II. vonósnyégyesének bemutató előadásában,⁴ 1921-ben személyesen tőle kérte el az I. cselló szólószonáta kottáját.⁵ Később Rados Jenővel zenélt együtt a Műgyetem zenekarában. Magyarra fordította Albert Einstein relativitáselméletét.⁶ Komolyan érdekelte az elméleti fizika, és csak az építészet története iránt ébredő érdeklődése tudta ettől 1922 táján eltántorítani.⁷ Mindez nem változtat azon, hogy a művészettörténet-írásban játszott szerepe meglehetősen ambivalens. A róla alkotott negatív kép mégis arra késztet, hogy nézzünk a felszín mögé és próbáljuk megérteni motívumait, felmutatni lehetséges értékeit. A halála óta eltelt fél évszázad lehetővé teszi, hogy ellenfeleinek álláspontját is kritikusan értékeljük.

¹ „Az építészek farkasok” – Zádor Annával Beke László és Tímár Árpád beszélget. *Enigma*, 15. 2008. No 57. 34–35.

² Kalmár-Marón Ferenc: Babits tanár úr szegedi évei. Dr. Blau Ármán, Babits volt tanártársa visszaemlékezései a költő tanárságának szegedi idejére. *Délmagyarország*, 1941. augusztus 17. (187.) 7–8.

³ Czagyán István: Búcsú Vámos Ferencről. *Művészettörténeti Értesítő*, 19. 1970. 223.

⁴ Uo.

⁵ Vámos levele Szabolcsi Bencének, 1968. június 3. MTA KIK, Kézirattár, ltsz.: Ms 5642/300.

⁶ Albert Einstein: *A különleges és az általános relativitás elmélete a nagyközönség számára*. Budapest, 1921.

⁷ Vámos levele Szabolcsi Bencének, 1961. szeptember 18. MTA KIK, Kézirattár, ltsz.: Ms 5642/297. Albert Einstein és Max Planck Vámosnak írt levele bizonyítja, hogy további fizikai tanulmányokat is le akart fordítani. MTA KIK, Kézirattár, ltsz.: Ms 4746/165, 4753/158.

1. Vámos Ferenc igazolványképe, 1960-as évek. Ismeretlen fényképész. Repr.: *Magyar Építőművészet*, 1970, 1. 64. nyomán

VÁMOS ÉS AZ ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNET

1921-től szerkezettervezőként kereste kenyerét, így teremtette meg történeti kutatásainak anyagi hátterét. Nem lévén tapasztalata e területen, a kor tekintélyes tudósaitól kért tanácsot. Levélben kereszte meg Petrovics Eleket és Lyka Károlyt, hogy útmutatást kérjen tőlük, hol talál forrásokat a 19. század építészetéhez és hogyan igazodjon el e kor bonyolult szellemi folyamatai között. Éveken át „zaklatta” őket kérdéseivel, küldte meg kéziratait és különlenyomatait, s az idős kollégák udvariasan, de egyre fáradtabban válaszoltak leveleire.

Petrovics hívta fel figyelmét Feszl Frigyes akkor még magántulajdonban lévő hagyatékára, s indította el ezzel akarva-akaratlanul a fiatal mérnököt a kutatásai fő vonalává vált nemzeti épít-

tészet irányába. Vámos megkereste az örökösöket és hozzálátott a rendkívül értékes rajzanyag feldolgozásához. Az ő érdeme, hogy ez a hagyaték 1927-ben az Országos Levéltárba került: addig győzködte a Kultuszminisztérium illetékeseit, míg Klebelsberg Kuno fedezetet nem biztosított megvásárlására. Nagy meglepetés volt Vámos számára, hogy az addig csak a Vigadó tervezőjeként ismert művész milyen gazdag életművet hagyott maga után, s mennyire fontos volt ebben a magyar stílus vágya. Ekkor fogalmazódott meg benne a gondolat, hogy Feszl közvetlen előzménye a magyar formanyelv lechneri programjának, ami Lajta Béla életművében teljesedett ki. E három építész szerepét Vámos oly jelentősnek tartotta, hogy munkásságuk monografikus feldolgozását életcéljaként határozta meg. Ha célkitűzését nem is sikerült teljesen valóra váltania, ő volt az első, aki módszeresen foglalkozott velük, és minden eszközt megragadott népszerűsítésükre. Abban az időben a romantika és a szecesszió oly közeli múlt volt, hogy tudományos témának még harminc évvel később sem számíthatott, tárgyilagos értékelésükre pedig alig lehetett remény a trianoni Magyarországon.

HÁROM MONOGRÁFIA TERVE

Feszl Frigyes

Vámos elsőként Feszl Frigyes életművének feldolgozásához kezdett hozzá. Két év megfeszített munkájának eredményeit 1925-ben előadás formájában hozta nyilvános-

ságra a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben.⁸ Feszl munkásságát kora társadalmi és szellemi háttere előtt, a hazai és nemzetközi művészeti élettel összefüggésben igyekezett bemutatni. Produkcióját a korabeli tudósítások nagyra értékelték. Kiemelték, hogy „egyik legnagyobb magyar építőművésznünk” szinte teljesen feledésbe merült életpályáját világitotta meg alapos forráskutatásra támaszkodva, és igen nagy hálával tartozunk Vámos Ferencnek, hogy „*bár nem is építész*, mégis oly nagy szeretettel gyűjtötte egybe mindazt, mi Feszl Frigyesről fennmaradt”.⁹ A beszámolókból az is kiderül, hogy Vámos Feszlt nemcsak nagy tehetségnek tartja, hanem tragikus sorsú művésznek, akinek pályája a Vigadó után derékba tört.¹⁰

Előadását két részletben, bőven illusztrálva publikálta a *Magyar Művészet* folyóiratban. Ha kifogásolható is a tanulmány elfogult hangja, a Feszlt megelőző és rákövetkező korszak szubjektív megítélése, mégis ez az első és hosszú ideig egyetlen komoly feldolgozása egy alig ismert művész munkásságának. Vámos akkor még szemtanúk beszámolóira és később elérhetetlen forrásokra támaszkodhatott. Lábjegyzetben jelezte, hogy „a dolgozat vázlatos összefoglalása egy Feszl Frigyesről és koráról készülő monográfia gondolatmenetének”.¹¹

A könyv azonban sosem készült el. Érdeklődése más irányba fordult, nem jutott ideje a munka folytatására. 1945 után jó ideig csak a Vigadó megmentésének ügye foglalkoztatta. Az ötvenes évek közepén merült fel benne a szándék, hogy triászának mindhárom tagjáról könyvet kellene írnia. Lajta Bélát vette előre, de nem sokkal később Feszl is sorra került. Az Akadémiai Kiadó 1958-ban kötött vele szerződést, s Vámos a „Magyar építész a reformkorban. Fejezetek a romantika történetéhez” című kéziratát 1962-ben adta le. Így ír erről a folyamatról: „Úgy kezdtem hozzá a könyv kidolgozásához, hogy magam sem hittem, valami egyebet is hozhatok a könyvben, mint amit már 1925-ben megírtam. S a dolgok másként végződtek. [...] Olyan kapcsolatokat építettem ki Feszl és a reformkor, meg a magyar politika között, amivel művének jelentősége is mindenfelől felül nagyobb lesz”.¹² A levélben megadja a tervezett könyv teljes tartalomjegyzékét a fejezetekkel. Egy nagymonográfiában szokásos részek (élete és művei) mellett olyan fejezeteket találunk, mint a kor gazdasági viszonyairól, intézményrendszeréről és stilisztikai törekvéseiről szóló *Alaprétegek*, vagy ami még furcsább, *Metamorphosis Architecturae* cím alatt többek között a „Klasszicizmus és romantika Kazinczy levelezésében”, „A Vigadó kapcsolatai a reformkorral” és „Ars poetica a reformkorban” alfejezetekkel.

⁸ A „Feszl Frigyes és kora” című előadás 1925. április 20-án hangzott el a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Mű- és Középítési Szakosztályának ülésén.

⁹ *Építő Ipar-Építő Művészet* 49. 1925. 63. [Kiemelés F.A.]

¹⁰ Feszl Frigyes és kora. Előadás az Építész- és Mérnök-Egyesületben. *Az Ujság*, 1925. április 21. (89.) 8.

¹¹ Feszl Frigyes és kora. *Magyar Művészet*, 1. 1925. 324–341., 395–416.

¹² Vámos „Kedves Barátom”-hoz címzett levele (feltehetően Szabolcsi Bencének), 1962. július 9. MÉM MDK, Vámos-hagyaték.

Kubinszky Mihály lektori véleménye¹³ nem véletlenül kezdődik azzal a kifogással, hogy Feszl pályája nem a reformkorhoz tartozik.¹⁴ Legfontosabb észrevétele szerint a kézirat nem az életmű tudományos feldolgozását adja, hanem sok helyen vitairat jelleget ölt, azt tekinti elsőrendű feladatának, hogy „a hazai építészettörténetnek a klasszicizmus periódusával kapcsolatban eddig megjelent munkáival szembeforduljon. [...] Ezek a viták bíráló, sőt nem egyszer sértő hangjuktól eltekintve gyakran nem is helytállóak, vagy legalábbis nehezen bizonyíthatók”.¹⁵ Feszl életművét a nyelvújítás és a nemzeti nyelvért folytatott küzdelem párhuzamaként tárgyalni, ráadásul hosszas idézetekkel, túlzásnak vélte. Kifogásolta azt is, hogy a nemzeti építészet kérdése a dolgozat szerint formaprobléma, miközben a korszerű építészet szemlélet az építészeti alkotást minden részében, „térkapcsolásának célszerűségében, szerkezeti felépítésében, városképi megjelenésében és külső-belső formajegyeinek szintézisében” vizsgálja.¹⁶

A lektori vélemény alapján az Akadémiai Kiadó a kéziratot nem fogadta el, visszaadta a szerzőnek átdolgozásra. Vámos nekiállt a feladatnak, de akkor a Lajta-könyv volt fontosabb számára. Halála után az MTA Építészettudományi és Történeti Bizottsága Komárik Dénest kérte fel a Feszl-monográfia megírására, mégpedig a Vámos által készített anyag felhasználásával.¹⁷ Az özvegy, akinél a javított kézirat volt, úgy tudta, Komárik a férje kéziratát segít majd kiadni, de csalódnia kellett. Hosszú csend után, 1978 májusában került újra elő az ügy: a kiadó, továbbra is kétségesnek tartva a kézirat közölhetőségét, arra kérte Komárikot, hogy társ szerzőként dolgozza át. Ő ezt nem vállalta, mert oly mértékben kellett volna beavatkoznia Vámos szövegébe, hogy az felülírta volna az ő szerzőségét.¹⁸ A kiadó ezek után letett a kézirat publikálásáról. Az MTA bizottsága viszont – Komárik javaslatára – a használható és még nem publikált

¹³ Kubinszky Mihály lektori véleménye Vámos Ferenc: „Feszl Frigyes. Magyar építész a reformkorban” című kéziratáról. HUN-REN BTK MI, Adattár, ltsz.: MI-C-I-233 (Komárik-fond) Vámos Ferenc Feszl Frigyesről szóló kézírata (I–III.), fotókkal, képjegyzékkel, függelékkel, levelezéssel a kiadással kapcsolatban (1962–1971). 2–4.

¹⁴ Vámos a párhuzamosan készült Lajta-kéziratában beszél egy „második reformkorról”, melyen a romantikától a szecesszióig át a korai modernig ívelő folyamatot ért. Lehetséges, hogy ezt a fogalmat használta itt az első reformkor folytatásaként.

¹⁵ Kubinszky 1962. i. m. 2–3. A lektori véleményben nincsenek megnevezve, de e részek kétségtelenül Zádor Annára és Rados Jenőre vonatkoztak.

¹⁶ Uo., 4.

¹⁷ Major Máté, a Bizottság elnökének levele Komárik Dénesnek, 1969. november 26. HUN-REN BTK MI, Adattár, ltsz.: MI-C-I-233.

¹⁸ „A közel tíz éve elhunyt szerző személye iránti kegyelettel, tárgyiseretete, sőt rajongása iránti tisztelettel ugyan, de az igazságnak megfelelően, összefoglalóan azt kell mondanom – írta –, hogy az egész mű zavaros, ellentmondásokkal, téves adatokkal teli. [...] Egyik fő kifogásolni való, hogy szinte semmit nem bizonyít – ami a tudományosság elengedhetetlen feltétele –, csak állít. Nem jelzi, hogy mi bizonyított tény, mi csupán stíluskritikai vagy egyéni alapon történő valószínűsítés, hipotézis – legalábbis nagyon ritkán utal erre. Nem egyszer egészen naiv bizonyítással vagy valószínűsítéssel találkozunk. [...] Nincs oeuvre-katalógus, a képek forrását nem adja meg.” Komárik Dénes levele az Akadémiai Kiadónak, 1978. VIII. 23. HUN-REN MI, Adattár, ltsz.: MI-C-I-233.

részekből „Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához” címmel válogatást közölt az *Építés-Építészettudomány* folyóiratban.¹⁹ A tudományos igényű feldolgozást ezután Komárik végezte el saját kutatásai alapján.²⁰

Lechner Ödön

A Feszl-tanulmány megjelenése után egy évvel Vámos már Lechner Ödönről tartott lelkesen fogadott előadást az Egyetel zsúfolásig megtelt üléstermében. „Bár jóval ismertebb anyaghoz nyúlt ezáltal, mégis sikerült új adatokkal és a régebbieknek újszerű beállításával gazdagon árnyalt képét megrajzolni Lechner Ödön egyéniségének” – tudósított az egyik napilap.²¹ A *Vállalkozók Lapjában* feltehetően a szerkesztő Komor Marcell írta, hogy a kétórás előadás egy alapos monográfiának illett be.²² Egy újabb évbe sem tellett, hogy Vámos valóban megírja Lechner első monográfiáját, amit az Amicus Kiadó jelentetett meg igényes művészeti könyvsorozatában.²³ A két füzet közül az első az építés életútját és munkásságát az Andrássy úti Drechsler-palotáig követte, vagyis addig a pontig, amíg historizáló épületein először meg nem jelentek a magyar motívumok. A második kötet a nemzeti építészet eszméjének vizsgálatával kezdődik, majd sorra veszi Lechner azon terveit és megvalósult műveit, melyek a magyar formanyelv – és saját egyéni stílusának – megteremtésében kulcsszerepet tölthettek be. A kétszer 32 oldalas szöveghez illusztrációk tartoznak, tervrajzok (köztük számos kevésbé ismert, magántulajdonban lévő lap) és az elemzett épületek fényképei.

A könyv fogadtatása alapvetően jó volt. Néhány idézet a recenziókból: „terjedelmre szerény, de értékre jelentékeny mű”, „igen alapos és sűrű kötésű tanulmány”,²⁴ „a lelkes építészettörténeti író [...] gondos monográfiát írt. Nagy szeretettel kutatta föl a mester életére és munkájára vonatkozó ismeretlen adatokat és komoly igyekezettel kísérelte meg Lechner művészetének stílusfejlődését megrajzolni”.²⁵ Az utóbbi dicséret különösen értékes, mert a Lechner programját elutasító Ybl Ervintől származik. Elek Artúr szemére veti, hogy a művek elemzésénél túlságosan a formákra és a dekorációra figyel, „a kelletténél jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az építőstílusok ornamentu-

¹⁹ Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához. I–III. *Építés-Építészettudomány*, 13. 1981. 211–230., 16. 1984. 109–137; 20. 1989. 213–234.

²⁰ Munkája eredménye: *Feszl Frigyes 1821–1884. Kiállítási katalógus*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1984.; *Feszl Frigyes (1821–1884)*. Budapest, 1993.

²¹ Az eseményre 1926. május 10-én került sor. Ld.: Előadás Lechner Ödön művészetéről. *Ujság*, 2. 1926. május 11. (105.) 17.

²² Lechner Ödön. *Vállalkozók Lapja*, 1926. május 12. (20.) 2.

²³ Vámos Ferenc: *Lechner Ödön*. I–II. Budapest, 1927. Vámos szerzői felkérését Petrovics Elek, Gerő Ödön és Elek Artúr javasolta az Amicus Kiadó szerkesztőjének, Bálint Jenőnek. A Magyar Művészeti Könyvtár sorozatának 23–24. köteteként megjelent kismonográfia volt a sorozat egyetlen építészeti témájú műve. Az előszót Petrovics Elek írta.

²⁴ Kemény Simon: Hetivásár. *Az Est*, 1927. november 19. (263.) 14.

²⁵ Ybl Ervin: Lechner Ödön művészete. Vámos Ferenc tanulmánya. *Budapesti Hírlap*, 1927. december 29. (295.) 11–12.

mos megjelenésének”.²⁶ A Vámos történeti kutatásait amúgy nagyra értékelő építész, Bierbauer Virgil hasonló kritikát fogalmaz meg. Architektúra sosem született „síkbeli motívumoknak bélyegszerű összeillesztésével”, majd így folytatja: „Egy térbeli alkotás, egy épület művésze még nem lett azáltal, hogy azt külsején-belsején gazdag, más fán termett dekorációk leplébe burkoljuk!”²⁷ Hiányolta továbbá e korából kiemelkedő művész életművének nemzetközi kontextusban való vizsgálatát.

A könyv megjelenése után Vámos még néhány előadást szentelt Lechner Ödönnek,²⁸ majd 1931-ben, halálának évfordulóján, a Lechner Ödön Társaság Iparművészeti Múzeumban rendezett ünnepségén mondta el ünnepi beszédét, mely főként arról szólt, hogyan akadályozta a politika Lechner törekvéseit és azzal zárult, hogy célkitűzése „soha időszerűbb nem volt, mint ma.”²⁹ 1939-ben, Lechner halálának 25. évfordulóján már politikusnak is nevezte az építészt, aki „nemcsak benne élt a magyar sorsproblémák összességében, hanem a magyar építészet célkitűzését telítette a magyarság történelmi hivatásának tudatával”.³⁰ A nagy cikk hangvétele bántóan rímelt a szélsőjobb frazeológiájára. A Lechner unokaöccse által írt monográfia recenziója³¹ mutatja, hogy lett volna még mondanivalója a témában, kifejtésére azonban már nem volt ideje.

Lajta Béla

Három főhőse közül végül csak Lajta Béláról sikerült nagymonográfiát írnia, de annak megjelenését már nem érthette meg. Először 1925-ben Fesz-előadása végén vetette fel Lajta, mint a nemzeti építészet programjának beteljesítője nevét. Ezt az ülést vezető Wälder Gyula és a hozzászóló Medgyaszay István is kifogásolta Lajta zsidóságára hivatkozva.³² Két évvel később maratoni előadást tartott az Egyletben Lajta pályáját és stílusának változásait bemutatva, majd hosszasan tárgyalta díszítő motívumainak eredetét.³³ Állította, hogy Lajta „minden ízében európai gondolkodású művész volt,

²⁶ Elek Artúr: Lechner Ödön. Vámos Ferenc könyve. *Nyugat*, 21. 1928. I.: 243–245.

²⁷ Bierbauer Virgil: Vámos Ferenc: Lechner Ödön. *Magyar Művészet*, 3. 1927. 594–595.

²⁸ 1927. január 30. „A szegedi városháza és szerepe Lechner Ödön művészetében”. Előadás a Dugonics Társaság felolvasó ülésén a szegedi Városháza közgyűlési termében. 1927. május 27. „Lechner Ödön ifjúkori levelezése”, felolvasás a Szinyei-Merse Társaság szervezésében az Akadémián; 1928. február 20. „Népművészetünk és Lechner Ödön”, előadás a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben.

²⁹ Jövőre már felállítják Lechner Ödön szobrát. *Magyar Hírlap*, 1931. június 11. (129.) 6.

³⁰ Vámos Ferenc: Lechner Ödön (Halálának 25. évfordulójára). *Magyar Nemzet*, 1939. június 10. (138.) 15.

³¹ Vámos Ferenc: „Lechner Ödön”. Kismarty Lechner Jenő könyve. *Magyar Építőművészet*, 11, 1962, 1. 54–55.

³² Wälder: „művészete kétségtelenül nem magyar jellegű.” Ld.: Kik teremtették meg a magyar építőművészetet. Előadás Feszl Frigyesről Támadás Ybl Miklós emléke ellen. *Budapesti Hírlap*, 1925. április 21. (89.) 5. és Medgyaszay: „a különben tehetséges építész, a zsidó építőművészet céltudatos és általa is hirdetett bajnoka volt.” *Építő Ipar-Építő Művészet*, 49. 1925. 63.

³³ Lajta Béla művészete. Előadás 1927. április 25-én a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Köz- és Műépítészeti Szakosztályának ülésén.

vagyis műfajadnak

így titkoltja is aláírta,

száján a minőség

NB. megismerésével már

Itt körülön műfajoddal, hogy

Lechner - előadásom a mag.

minőség és Építész Egyletben május

10.-in lesz. Remélem, hogy műfaj

saját kitértet majd megismerésével.

amikor igen emlékszem. Ezért ezt

erre meg értéket fogam műfajodot.

2. Részlet Vámos Ferenc Lyka Károlynak írt leveléből, 1926. április 14. HUN-REN
Művészettörténeti Intézet Adattára, Budapest. MDK-C-I-17/408.

aki az anyagszerűség békóit nem ismerte el egyedül irányítóknak”.³⁴ Bírálói kétségbe vonták, hogy művészetének értékét a „magyaros” ornamentika adná,³⁵ illetve hogy életműve a nemzeti stílus címszava alá lenne sorolható, hiszen legérettebb korszakában „a klasszikus ideál felé fordult”.³⁶ Legközelebb harminc év múlva, tért vissza Lajtához: halálának 35. évfordulójára írt átfogó tanulmányt,³⁷ melynek elején jelezte, a hogy a készülő Lajta-monográfia témáinak vázlatát adja közre. Az Akadémiai Kiadó 1957-ben kötött szerződést vele, s a könyv kézírata 1959 nyarára lett kész. Egy levélből ismerjük tervezett fejezeteit, melyeket azért érdemes felsorolni, mert nem azonosak a megjelent műben szereplőkkel.³⁸ Lektornak Major Mátét és az irodalomtörténész Tolnai Gábort jelölték ki, a zenetörténeti részhez Vámos Szabolcsi Bencét javasolta. A késések és lemondások után végre megkapott bírálatok alapján Vámos 1961 tavaszára átdolgozta kéziratát, s azt MTA és a Kiadói Főigazgatóság is jóváhagyta. Egy

³⁴ Lajta Béla művészete. *Vállalkozók Lapja*, 1927. április 27. (17.) 4.

³⁵ Uo., Bierbauer Virgil véleménye.

³⁶ [Elek Artúr?]: *Ujság*, 3. 1927. április 26. (93.) 14.

³⁷ Vámos Ferenc: Lajta Béla (Halálának 35. évfordulóján). *Magyar Építőművészet*, 5. 1956. 54–59.

³⁸ Vámos Ferenc levele „kedves barátjának” (Szabolcsi Bence), 1959. VIII. 7. MÉM MDK, Vámos-hagyaték. A tervezett fejezetek: I. Pályakép, II. Lechner, Messel, R. N. Shaw árnyékában, III. A magyar építészet korszakai, IV. A magyar építészet szabadságküzdései, V. Magyar kormányok a magyar építészet ellen, VI. A szecesszió értékelése, VII. A művek leírása, VIII. Munkamódja, IX. Ornamentáló művészete, X. A paraszti hagyomány metamorfóza az építészetben, XI. A művek értékrendezése. Összefoglalás. Függelékben: Málnai Béla emlékezése Lajtára, Alpár Ignác támadásai Lajta ellen, Lajta hatása Babitsra és Bartókra.

újonnan kinevezett osztályvezető azonban a nyomdából vonta vissza a könyvet. Újabb lektorokat, sőt, kézirat-átdolgozókat kértek fel, hogy a kiadást mindenképpen lehetővé tegyék. Vámos joggal érezhette magát űzött vadnak, s írhatta jóval később: „Lajta monográfiámat egy szervezett építésztsárság éveken át gáncsolta”.³⁹

Az 1970-ben megjelent nagymonográfia végül hozzáidomult a műfaj megszokott szerkezetéhez: korpéppel és pályaképpel kezdődik, majd a kronologikusan rendezett művek részletes bemutatásával folytatódik, és csak ezután következnek – külön választva és kisebb terjedelemben – a Vámost különösen érdeklő fejezetek: Lajta stílusváltozásai, a felületdísz viszonya az építészeti komponensekhez, művészi alkata és személyisége (más művészeti ágakhoz való viszonya), végül (talán nem önszántából, hanem az építész lektorok tanácsára) Kozma Lajos szerepe Lajta irodájában. A csaknem 400 oldalnyi szöveg, háromszáznál több kép – köztük tervrajzok és archív fényképek –, s a kortársaktól szerzett pótolhatatlan információk teszik igazán értékessé a nagymonográfiát. Egyetérthetünk az előszót író Major Mátéval, hogy „Vámos Ferencnek mint építészettörténésznek emlékét a magyar szakirodalomban elsősorban ez a műve fogja megőrizni”.

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI VÍZIOJA

Bierbauer Virgillel ellentétben, Vámos sosem akarta a magyar építészet teljes vagy egyetlen korszakának történetét megírni. A pályáját kezdettől meghatározó Feszlmény érdeklődését a nemzeti törekvések felé terelte, pontosabban szűkítette be, hiszen Lechneren és Lajtán túl még Lechner követőivel sem foglalkozott, nemhogy a népi építészetre alapozó fiatalokkal. Bierbauer vetette elsőként szemére, hogy tévedés Feszlmény, Lechner és Lajta művészetében egy összefüggő láncot, szerves fejlődési vonalat látni, „mert e három művész mindegyike más és más forrásokból táplálta művészetét, mást akart”.⁴⁰ Vámost azonban senki nem tudta eltéríteni rögeszméjétől. Három hősét nem csak a „magyar formanyelv” kötötte össze, hanem az ő meg nem értettségük, mellőzésük, pályájuk félbe törése. Vámos együtt érzett velük és történészként elégtételt akart szolgáltatni. „Tisztában vagyok azzal, mennyire tudománytalan egy áramlatot, egy művészt egyedül mértékadónak tartani – írta 1924-ben Lyka Károlynak –, mégis azt hiszem, nem vagyok igaztalan, ha Feszlménynek dacára a legnagyobb, az igazi architektúra legoriginálisabb magyar művészeinek tartom. [...] fő feladatomnak fogom tartani, hogy Feszlmény jelentőségét a magyar műtörténetben igazi értékére és helyére emeljem”.⁴¹

Hasonlóképpen gondolkodott Lechner és Lajta szerepéről. Ezt a vállalást önmagában nem lehet kifogásolni. A levél azonban így folytatódik: „Én a Pollák-Hild-Ybl triásszal szemben a Feszlmény-Lechner-Lajta triászt állítom, mint akiknek oeuvre-je,

³⁹ Vámos Ferenc levele Király Istvánnak, 1968. IV. 22. MTA KIK, Kézíratát, ltsz.: Ms 2216/133.

⁴⁰ Bierbauer Virgil: Néhány szó Vámos Ferencnek Lajta Béla művészetét ismertető előadásához. *Vállalkozók Lapja*, 1927. május 4. (18.) 10–11.

⁴¹ Vámos Ferenc levele Lyka Károlynak, 1924. XII. 8. HUN-REN BTK MI, Adattár, ltsz.: MDK-C-I-17/403/1-2

az előbbiektől eltérően, telítve van eredetiséggel, eredeti gondolatokkal, akarással, küzdelemmel valami újért, mondjuk stílusért, stílusért, melyben a magyarság élete atmoszférája, vágyai ragyognak ki”.⁴² Az egyetemes (értsd Nyugatról átvett) stílusok és a magyar formanyelv szembeállításával Vámos folytatója lett annak a „kultúrharcnak”, mely a nemzeti és egyetemes művészet hívei között a századfordulón bontakozott ki.⁴³ Nem elégedett meg az univerzális stílusok ócsárlásával – és ez már a később elhatalmasodott főbiájának a jele –, hanem azokat is elkezdte támadni, akik e stílusok mellett kiálltak, vagy történészként kutatták. Így vált ellenséggé számára többek között Gerevich Tibor, Ybl Ervin és Zádor Anna, illetve mindazok, akik egyetemi tanszékek vezetőjeként vagy az Akadémia tagjaként a tudomány hivatalos álláspontját képviselik az ő igazával szemben.⁴⁴

Tartozunk az igazságnak amikor megállapítjuk, hogy Vámos felháborodása olykor jogos volt. Amikor például a szocialista realizmus „haladó hagyományok” témájához szólt hozzá 1953-ban, szinte üdítő szellemi horizontja, melyre támaszkodva kifogásolja e hagyományok szelektív és dogmatikus kezelését és a reakciónak tekintett romantika mellőzését.⁴⁵ Hasonló okokból támadta Gerő Lászlónak a magyar építészetet a 19. század végéig bemutató könyvét.⁴⁶ Kifogásolta, hogy a 19. századot aránytalan mértékben a klasszicizmus képviseli a romantika, eklektika és szecesszió rovására, s hogy az utóbbi stílusok legtehetségesebb művészei alulreprezentáltak. Az így kialakuló és a tudomány által szentesített kép szerint torz és szubjektív. Következő vitacikkében⁴⁷ Zádor Anna véleményét idézi: „az eklektika alapvetően nemalkotó, hanem valahogyan újrakérdőző jellegű”, „a művészet lényegével ellenkező”, s a „művészetellenes korszakokban is működtek jelentékeny alkotóművészek”. E minősítésben nem nehéz felismerni Fülep Lajos lesújtó és megingathatatlan véleményét a historizmus építészetéről. Az utókor a romantika és a historizmus értékelésében Vámost igazolta. Akkor azonban kritikája az intézményrendszert érő támadásnak számított, így a friss Kossuth-díjas Dercsényi Dezső sietett Gerő és Zádor Anna megvédésére. Helyre tette a „megszállott” ember „zavaros” gondolatait, s a nyomaték kedvéért kiemelte, hogy Vámos hivatkozásai között egy fasiszta tartalma miatt zárolt Strzygowski-könyv is szerepelt.⁴⁸

⁴² Uo.

⁴³ Róka Enikő: A nemzeti jelleg és az „idegen” hatások befogadásának kérdései a századfordulón. XIX. *Nemzet és művészet. Kép és önkép*. Szerk. Király Erzsébet, Róka Enikő, Veszprémi Nóra. Budapest, 2010. 201–225.

⁴⁴ Bibó István: A klasszicizmus-romantika vita a magyar művészettörténetben. *Ars Hungarica*, 15. 1987. 37–41.

⁴⁵ Vámos Ferenc: A szocialista realizmus problémáiról. *Magyar Építőművészet*, 2. 1953. 288–290. A cikket a szerkesztőség „idealista megállapításaitól eltekintve, a további viták megtermékenyítésére alkalmasnak” tartotta.

⁴⁶ Vámos Ferenc: Magyar építésztörténet quo vadis? Lyka Károlynak a magyar építésztörténet útmutató mesterének 85-ik születésnapjára. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 67–69.

⁴⁷ Vámos Ferenc: „Eklektika” – romantika – klasszicizmus. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 187–188.

⁴⁸ Dercsényi Dezső: Hozzászólás Vámos Ferenc cikkeihez. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 248–249.

3. Vámos Ferenc: Lechner Ödön I-II. (Budapest, 1927) könyvének borítója

VITA AZ ÉPÍTÉSZEKKEL

Vámos előadásaihoz az építészek rendszeresen hozzászóltak és sok ponton bírálták történelmi munkáját. Komoly vitába viszont csak akkor keveredtek, amikor Vámos a lechneri programot hiányolta a kortárs építészet palettájáról, vagyis túllépve a történész szerepén, a jelent vagy még inkább a jövőt kívánta befolyásolni. Az építészettörténeti historiográfia jól ismeri ezt a jelenséget, és „operatív kritikának”,⁴⁹ vagy „operatív történetírásnak”⁵⁰ nevezi. Ilyen Emil Kaufmann, Nikolaus Pevsner és Sigfried Giedion munkája, akik a múltból tudatosan válogatott elemek történeté fűzésével – genealógia írásával – kívánták legitimálni a diktatúrák által fenyegetett modern építészetet. Hasonló ideologikus szándék jellemzi Vámost azzal a különbséggel, hogy ő nem egy létező irányt akart igazolni, hanem egy múltban megszakadt folyamatot újraéleszteni. Míg nyugati társai a hegeli Zeitgeist-re hivatkozva érveltek a korszellemet szerintük tökéletesen kifejező modern építészet mellett, Vámos nem tehette ezt, mert a korszellem a húszas években nem kedvezett a defenzívába szorult magyar formanyelvnek, hiszen azt nemcsak a bontakozó modern képviselői, de az ellenforradalmi korszak neobarokk társadalma is elutasította.

⁴⁹ Manfredo Tafuri: Operative Criticism. In: Uő: *Theories and History of Architecture*. New York, 1980. 141–170.

⁵⁰ Panayotis Tournikiotis: The art historians and the founding genealogies of modern architecture. In: Uő: *The Historiography of Modern Architecture*. Cambridge-London, 1999. 21–49.

A fiatal építészgeneráció aktív tagjai a húszas évek végén keveredtek vitába Vámosossal. Elsőként Padányi Gulyás Jenő, a későbbi népi mozgalom vezéralakja reagált egy előadására.⁵¹ Leszögezte, hogy Lechner munkásságát már mindenki elismeri, de az ő életműve lezárult és nem folytatható. Vámos sem tudhatja, Lechner hogyan válaszolna a ma kihívásaira, ezért jobban tenné, ha nem lépne át a műtörténet mezsgyéjét, mert „az építőművészet nem íróasztali szemlélődés, nem műélvezet, hanem felelősségteljes, élő valóság”.⁵² Bierbauer a magyar klasszicista építészet európaiktól eltérő, helyi karakterét felismerve⁵³ állította, hogy egyéni szándékból tudatosan nem lehet stílust teremteni. Az „öszönös magyarosság értékesebb – állította –, mint a kényszerűen vállalt tüntető és külsőséges irányú magyarkodás”.⁵⁴ Ligeti Pál a háború előtti folyamatok alapján már 1919-ben megjósolta a modern építészeti eljöveteletét, majd a kultúrák hullámvonalú fejlődésével kísérte meg igazolni hipotézisét. Ezen az alapon jelenti ki: „a Lechner-irány ornamentikus építése nem felel meg a mai kor tendenciájának, de ezen túlmenve nem látja célravezetőnek azt, ha a magyaros építést tudatosan keresik. Amit tudatosan keresnek, az szorinte nem őszintén magyar, csak póz lehet. Az építészet világáramlat volt mindig, a román, a gót, a barokk időkben és minden nép megteremtette, bekapcsolódva a világáramlatba, a maga honi zamatú nemzeti variánsát”.⁵⁵ Vámos nagy előadásban vágott vissza,⁵⁶ de tapodtat sem engedett álláspontjából. Emlékeztetett arra, hogy a modern építészet jelszavait – anyagszerűség, szerkezeti elv – már 1900 és 1914 között felvetették, s akkori törekvéseinkkel az élen álltunk Európában. Az „építészet-verizmus” sem az avantgárd találmánya, a konstruktivizmus elvét Cordemoy már a 17. században, Laugier pedig a 18. században hirdette. Az absztrakció Schinkel és Pollackot is megkísértette, de akkor még nem tudott széles körben elterjedni. A célszerűség elvének a világháború gazdasági következményei ágyaztak meg, de a szegénység és olcsóság inkább kényszer, nem kellene idealizálni a tipizálást és a tömeggyártást, mely háttérbe szorította az építészeti kulturális dimenzióját. Ezek az érvei ugyan nem igazolták a maga álláspontját, de rávilágítottak a másik oldal legalább olyan erős elfogultságára.

⁵¹ A „Népművészetünk és Lechner Ödön” című előadás 1928. február 20-án hangzott el az Egylet nagytermében.

⁵² Padányi Gulyás Jenő: Nyílt levél Vámos Ferenchez. *Vállalkozók Lapja*, 1928. február 22. 4.

⁵³ „sikerült az európai klasszicizmus magyar változatát megteremteni, [...] amely specifikusan hazai zamatú, más mint az európai klasszicizmus.”, „tehát az általánosnak, az európainak nemzeti értelemben vett megvalósítása.” Bierbauer Virgil: A palatinus-stílus viszonya az európai klasszicizmushoz. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének Havi Füzetek*, 2. 1925. 36.

⁵⁴ Bierbauer Virgil: A magyar építőművészet jelen állapota: modern irányú fejlődésének szükségessége és akadályai. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 62. 1928. 325.

⁵⁵ Ligeti Pál: Felelet Vámos Ferenc „A magyar formanyelvépítészetünkben” című cikkére. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 63. 1929. 117–118. és Vita a Mérnökegyletben a modern építészetéről. *Magyar Hírlap*, 38. 1928. december 13. (282.) 9.

⁵⁶ Vámos Ferenc: A magyar formanyelv építészetünkben. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 63. 1929. 53–63.

4. Szőnyi István: *Vámos Ferenc portréja*. Évszám ismeretlen. Olaj, vászon, 66 × 53 cm, (2016-ban ellopott festmény). Repr.: *Művészettörténeti Értesítő*, 19. 1970. 224.

A modern építészetben az idegen – ebben az esetben a germán – hatás veszélyét látta. A másik oldalon ekkor már nem csak Adyra, Kodályra és Bartókra hivatkozott, hanem Szabó Dezsőre, Zsilinszky Endrére, a Bartha Miklós Társaságot vezető Fábíán Dánielre, vagyis azokra, akik a húszas években a parasztságra, vagy a turáni-szláv eurázsiai kultúrára kívánták alapozni reformterveiket. Vámos szerint ők képviselik az új „társadalmi akaratot”, melynek a kultúra, a művészet terén is érvényt kell szerezni. A „népművészet szellemébe és ennek révén az ázsiai művészet formavilágába való

bekapcsolódás” itt már nem tisztán a lechneri magyar formanyelvre vonatkozik, összefügg „a Nyugaton hallatlan erővel térhódító ázsiaiság” kultuszával, a „Nyugat alkonya” kultúrpeszimizmusával és a Vámos gondolkodását döntően meghatározó bécsi művészettörténész professzor, Jozef Strzygowski tanaival

STRZYGOWSKI HATÁSA

Bizonyára nem véletlen, hogy Vámos – amikor Bécsbe ment művészettörténetet tanulni – nem a nagy nevekkal – Wickhoff, Riegl, Dvořák – fémjelzett, humanista-evolucionista bécsi szellemtörténeti iskolát választotta, hanem ellenfelüket, a renegát, és sok tekintetben problematikus Jozef Strzygowskit. A Monarchia keleti pereméről származó, de osztrák–német nacionalista Strzygowski nem fogadta el a művészettörténet klasszikus-antik hagyományra alapozó gondolkodását, a koraközépkori európai művészet létrejöttében fontos szerepet tulajdonított a közel-keleti és ázsiai hatásoknak.⁵⁷ Nem csak a földrajzi, hanem az időbeli határokat is tágította, s a hagyományos filológiai módszernél fontosabbnak vélte a műtárgyak összehasonlító vizsgálatát, hogy rávilágíthasson a motívumok vándorlására olyan időszakban is, melyből nincsenek írott forrásaink. A kultúrákat fajokhoz kötötte, írásait egyre inkább a rasszista és antiszemita nyelvezet jellemezte, és a harmincas évektől az osztrák náci pártot támogatta. Érthető tehát, ha a magyar művészettörténet-írásban a Bécsi Iskolának ez az ága kevés megértésre tarthatott számot.⁵⁸

Az újabb nemzetközi irodalomban Strzygowski megítélése árnyaltabbá vált. Az iskola két szárnya közötti konfliktus okát ma nem annyira a Dvořák-Schlosser-szárny egyetemes művészetfelfogásában, mint inkább eurocentrikus szemléletében látják, míg Strzygowski olyan kultúrákat támogatott, melyek a művészettörténeti érdeklődés peremén álltak (Irán, Szíria, Örményország stb.). Ráadásul, amikor a humanista tábor Európáról beszélt, mindig Nyugat-Európára gondolt. Őt viszont Kelet-Európa is érdekelte: különös figyelmet szentelt az árjának tartott szláv népeknek, de foglalkozott a Balkán és a Baltikum kutatásával is.⁵⁹ Így válik érthetővé rendkívüli népszerűsége a Monarchia utódállamai körében: „tudományos alátámasztást kínált Közép-Európa nemzeteinek a sajátosságukat hangsúlyozó, rendszerint eredetmondáikban gyökerező, a romantikus nemzettudatban felfokozott történeti teóriák számára”.⁶⁰ Tanítványai voltak Szerbiában, Szlovákiában és Romániában (Kolozsvárott) és

⁵⁷ Jozef Strzygowski: *Orient oder Rom? Beitrag zur Geschichte der spätantiken und frühchristlichen Kunst*. Leipzig, 1901.

⁵⁸ Marosi Ernő: Josef Strzygowski als Entwerfer von nationalen Kunstgeschichten. *Kunstgeschichte im „Dritten Reich”. Theorien, Methoden, Praktiken*. Hrsg. Ruth Heftrig, Olaf Peters, Barbara Schellewald. Berlin, 2008. 103–113.; Marosi Ernő: A magyar művészettörténetírás tévútjai. *Enigma*, 21. 2014. No 80. 7–17.

⁵⁹ Matthew Rampley: Art History and the Politics of Empire: Rethinking the Vienna School. *The Art Bulletin*, 91. 2009. 457.

⁶⁰ Marosi Ernő: A művészetek „mindenkori” történetéről – különösen Közép-Európában. 2000, 2, 1990, 7/8. 83–91.

Magyarországon. Legkedvesebb tanítványa és asszisztense Supka Géza volt, de részt vett szemináriumain Csatskai Endre és Péter András is. Vámos legalább két évet eltöltött intézetében, leveleztek és későbbi kutatásai során is felkereste. Egy tanulmányát magyarra fordította, többet ismertetett, része lehetett Strzygowski budapesti előadásainak szervezésében is. Mestere tanítása gondolkodásában és szinte minden írásában visszaköszön. Amikor a Feszl-anyag feldolgozását végezte, írta Lyka Károlynak: „Ezt a munkát szorosan úgy akarom elvégezni, amint Strzygowski *Der Krisis der Geisteswissenschaften* c. páratlan könyvében kifejti.”⁶¹

Ez az 1923-ban megjelent könyv a filológiára alapozott humanista-historikus kutatást kívánta felváltani egy alapvetően tárgyközpontú módszertannal. Ugyan Strzygowski az összehasonlító nyelvészetet említi előkép gyanánt, kézenfekvőbbnek tűnik a régészet és a tárgyi néprajz módszerére hivatkozni. A „nyugati” civilizáción kívüli „barbár” világ (hiszen Strzygowski az ősi és népvándorlás korabeli kultúrák iránt érdeklődött leginkább) feldolgozására e két diszciplína alkalmasabbnak tűnt, mint a kanonizált művészettörténet. „A humanizmus-ellenes hadjárat nem csak a nacionalista-rasszista történetírás megszületéséhez járult hozzá, hanem a kultúra nem-elitista, antropológiai fogalmának elfogadtatásához is”.⁶²

Bár Strzygowski hatását fel lehet fedezni Vámos építészettörténeti munkáiban is, döntő szerepe mégis inkább a népvándorlás és a honfoglalás korának kutatásában volt, amit Bécsben és Berlinben folytatott Klebelsberg ösztöndíjával. Attila fapalotájával és táborával már addig is sokan foglalkoztak. Vámos alapos filológiai munkával és Priszkosz rétor szövegének új fordítása⁶³ alapján elvi rekonstrukciót készített,⁶⁴ melyet Karl Gustav Stephani korábbi próbálkozásánál a régész szakma egyes későbbi képviselői hitelesebbnek tartottak.⁶⁵ Nagyobb tanulmányt készült írni „a honfoglaló magyarság építőműveltségéről”, de csak a népvándorlás koráig jutott el.⁶⁶ Történészek és régészek munkáira támaszkodva cáfolta, hogy a magyarok a szlávoktól vették volna át a Kárpát-medencében honos házformát: hozták magukkal a sztyeppeni nomád sátor (jurta) és a finn-ugor paticsfalu ház típusát. Úgy vélte, hogy a feljegyzések ritkasága miatt és álló épületek híján a magyar ház e korai korszakáról a kelet-európai rokon népek analógiái, az őshaza természetföldrajzi adottságai,⁶⁷ illetve a népi építészetben

⁶¹ Vámos Ferenc levele Lyka Károlynak, 1926. január 29. HUN-REN BTK MI, Adattár, ltsz.: MDK-C-I-17/406 (1-3)

⁶² Suzanne L. Marchand: The Rhetoric of Artifacts and the Decline of Classical Humanism: The Case of Josef Strzygowski. *History and Theory*, 33, 1994, 4. Theme Issue 33: Proof and Persuasion in History, 106–130.

⁶³ A fordítást Czebe Gyula (1887–1930) klasszika-filológus készítette, váratlan halála után a fordítás ellenőrzését Fehér Géza (1890–1955) régész, nyelvész, a bolgár-török műveltség kutatója készítette Szófiában.

⁶⁴ Vámos, Ferenc: Attilas Hauptlager und Holzpaläste. *Seminarium Kondakovianum*, 5. 1932. 131–148.

⁶⁵ Sági Károly – Bakay Kornél: A népvándorláskor építésze Magyarországon. *Építés- Építészettudomány*, 2. 1970. 401–444.

⁶⁶ Vámos, Ferenc: Nomadenzeit und Magyaren. *Ungarische Jahrbücher*, 13. 1933. 229–259. Előadás a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, 1930. IV. 7-én.

⁶⁷ Vámos Ferenc: Az építőművéség növényföldrajzi adottságai a magyarok őshazájában. *Magyarságtudomány*, 2. 1936. 310–331.

megőrzött ősi formák⁶⁸ alapján lehet hipotetikus képet alkotni. Etnográfus kollégáinak azt ajánlja, hogy ne nyelvészeti megfontolások (átvett szavak) alapján következtessenek eredetére, az egyes háztípusok megállapításánál pedig kerüljék a német tudomány módszerét, mert abból csak a miénk másodrendűsége következhet. Strzygowskit követi, amikor tágabb horizontot ajánl figyelmükbe: „1. Középázsia pásztor-kodó törzsi kultúrájának komplexuma, 2. finnugor körzet. 3. Irán. Ezeken a központokon túl újabb hatásközpont jelentkezett a magyarság számára Levediában: a normann hatás és Bizánc megannyi tényezője”⁶⁹ Ezen az alapon bírálta Bierbauer könyvének⁷⁰ népi réteggel foglalkozó fejezeteit, de úgy tűnik, felkeltette a vele állandó vitában álló építész érdeklődését a „ház-archeológia” iránt.⁷¹

1945 UTÁN

Nyilvánvaló, hogy a nemzeti sorskérdésekkel való foglalkozásnak ezt a módját 1945 után nem folytathatta. Hangját egy ideig csak a háborúban sérült Vigadó, Lechner és Lajta épületeinek védelmében emelte fel. Ezekben az ügyekben a legfelső szintű szakmai és politikai szereplőket is megkereste, többnyire eredménytelenül. Az ötvenes években ideológiai és művészettörténeti kérdésekről vitázott. 1959-es előadása indította el a szecesszióról szóló vitát a *Magyar Építőművészetben*, melyben magára haragította az építészek legfiatalabb generációját. E gondolkodás eredménye a szecesszió értékeléséről szóló kandidátusi disszertációja (1965). Újra elővette régi vesszőparipáját, az irodalom és a zene kapcsolatát az építészettel. Minden alkalmat

5. Vámos Ferenc: *Lajta Béla* (Budapest, 1970) című könyvének borítója

⁶⁸ Vámos Ferenc: A magyar parasztság köralaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége. *Néprajzi Értesítő*, 30. 1938. 1. 48–73.

⁶⁹ Vámos Ferenc: A magyar összehasonlító háztörténet feladatai. *Ethnographia*, 50. 1939. 41–54.

⁷⁰ Bierbauer Virgil: *A magyar építészet története*. Budapest, 1937.

⁷¹ Borbíró Virgil: *A magyar összehasonlító háztudomány*. Budapest, 2003. Első kézirat 1942-ből való, 1949-es változat tartalomjegyzékében szó esik a magyar és a német házról, az észak-európai régióról, a Földközi tenger vidékéről, a kelet-európai népek házairól, sőt a Távol-Kelet és Közép-Kelet építészetéről. A poszthumusz forráskiadásból azonban éppen az utolsó három fejezet maradt ki.

megragadott, hogy a szerinte a reformkortól 1914-ig tartó kulturális megújulásban a Feszl-Lechner-Lajta vonal szerepét hangsúlyozza. Több írásában bizonygatta, hogy Lajta inspirálhatta Bartókot a népi hagyomány felhasználására. Szomorú, hogy a Bartók-szakértő Demény János ugyanolyan határozottsággal utasította el ezt a „lázálmot”,⁷² ahogyan korábban a mesekutató Honti János Vámos 1943-as könyvét „mint teljesen módszertelent, és eredményeit, amelyeket nem tények, hanem vágyak diktáltak”.⁷³

VÁMOS FERENC PÁLYAKÉPE

Vámos Ferenc (Szeged, 1895. május 29. – Budapest, 1969. szeptember 6.) mérnök, építészettörténész, művelődéstörténeti és néprajzi érdeklődésű író. Apja, Vámos Ármin gépészmérnök, az Államvasutaknak dolgozott előbb Szegeden, majd 1911-től a MÁV budapesti igazgatóságán. Ezért fia, aki középiskolai tanulmányait 1905-ben a szegedi Állami Főreáliskolában kezdte, utolsó két évét a budapesti Markó utcai Főreáliskolában fejezte be 1913-ban. A József Műegyetemen 1918-ban szerzett általános mérnöki oklevelet. Ezután a bécsi egyetem Művészettörténeti Intézetében tanult Jozef Strzygowskinál.⁷⁴ 1921–1931 között Quittner Ervin építész irodájában dolgozott statikusként és szerkezettervezőként. Feladata volt az építkezések helyszíni ellenőrzése is, 1930 és 1933 között rendszeresen járt a péti Nitrogénművek gyártelepére. A Budapesti Mérnöki Kamara 1926-ban vette fel tagjai sorába, ennek alapján működött magántervezőként 1933-tól 1948-ig. Főként ipari épületek szerkezetét tervezte Fűzfőn, Nyergesújfalun, Almásfüzitőn, Lábatlanban és Budapesten. 1934-ben feleségül vett egy erdélyi lányt, Sólyom Jucit. 1948-tól a Mélyépterv, a Földalatti Vasút Tervező Vállalat és a Könnyűipari Tervező Iroda alkalmazottja volt. 1958-ban vonult nyugdíjba, attól kezdve főként könyvkéziratain dolgozott. Alapító tagja lett a Lechner Ödön Társaságnak (1928), a jegyző, majd a főtitkár tisztségét töltötte be. A Kultuszminisztérium 2000 pengős ösztöndíjával két ízben kutatott a bécsi Magyar Történeti Intézet vendégeként, témája 1929–1930-ban „A magyar építőművészet újabb története”, 1931–1932-ben „Attila tábora” volt. 1932-ben a főváros Ferenc József koronázási alapítványának tudományos irodalmi díjában részesült, pontosabban Genthon István lett a díjazott, Péter András és Vámos Ferenc dicséretet kapott. 1932-től a Magyar Néprajzi Társaság tagja. 1937-ben a *Hajlék* folyóirat munkatársa lett a népi mozgalmat képviselő Csaba Rezső oldalán. A *Hagyományok a máglyán* című könyvében a történetírás szellemi-történeti ágát bírálta, a *Kozmosz a magyar mesében* című, érdekes témát (térképzeles) tárgyaló kötetben az etnográfusokat akarta új módszertanra rábeszélni. Számos is-

⁷² Demény János: Késlekedő „in memóriám”. *Forrás*, 25, 1993, 5. 87.

⁷³ Honti János: Vámos Ferenc: *Kozmosz a magyar mesében*. *Ethnographia*, 54. 1943. 196–198.

⁷⁴ Az egyetem hallgatói névjegyzékében 1918 és 1921 között nem szerepel a neve. Nem tudjuk pontosan mettől-meddig és milyen formában vett részt az oktatásban, s hogy kapott-e ösztöndíjat. Mint diplomás, vendéghallgató lehetett, írásaiban főként Strzygowski szemináriumait említi. Ismerte tanársegédeit, professzorával később is tartotta a kapcsolatot. Levelezésük nem maradt fenn, vagy lappang.

Hajlék

ÉPÍTŐMŰVÉSZETI, ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI ÉS KRITIKAI FÜZETEK

I/1

MIÉRT: A „Hajlék” célja, feladatai, munkamódszere. A magyarországi modern építészet válsága és a nemzeti építőművészet — MIRÓL VAN SZÓ...: A magyar kultúra útja és az építőművészet. Az építészet-történeti kutatómunka jelentősége és feladatai. — TÖRTÉNELEM: Az új magyar képzőművészet gyökerei a XIX. század magyarságának szellemi mozgalmában (I. rész) — KERESZTMETSZET: Szabad-e építőművészeti kritikát írni? A kritika tárgya, célja és módszere — VÁROSRENDEZÉS: A városrendezési törvényjavaslat — A „Duna királynője” és a „Forum” — ETNOLÓGIA: A parasztház „szabadkéménye” az ősi magyar ház fedélszerkezete — IDŐSZERŰ JEGYZETEK: „A háznak nevezett skatulyák” — Az új hajóállomások — Orbán Ferenc a nemzeti és nemzetközi építőművészetről — A Köz-munkatanács figyelmébe — Magyarország felfedezése — IRODALOM—SAJTÓ: A Balatonvidék népének építészete, stb. ...

ÁRA: 1'50 PENGŐ

6. A *Hajlék* folyóirat első számának borítója, 1937.

meretterjesztő írás, műelemzés és recenzió mellett komolyabb tanulmányokban igyekezett az építészet és irodalom, építészet és zene túlértékelt kapcsolatát bizonyítani. Régóta tervezett Feszl-monográfiáját nem találták kiadásra alkalmasnak, Lajtáról írt nagymonográfiája halála után jelent meg. Kéziratos hagyatéka a Magyar Építészeti Múzeumba, levelezésének nagy része az MTA Könyvtár Kézirattárába került.

VÁAMOS FERENC FONTOSABB ÍRÁSAI

Albert Einstein: *A különleges és az általános relativitás elmélete*. Budapest, 1921.; Feszl Frigyes és kora. *Magyar Művészet*, 1. 1925. 324–341.; Budapest városképének átalakulása József nádor korától napjainkig. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének Havi Füzetei*, 3. 1926. 127–150.; Der moderne Zweckbau. Von Adolf Behne. München 1926. [rec.] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének Havi Füzetei*, 3. 1926. 162–163.; Lechner Ödön. I–II. Budapest. 1927.; Jozef Strzygowski (Hrsg.): Der Norden in der bildenden Kunst Westeuropas. Heidnisches und Christliches um das Jahr 1000. [rec.] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 61. 1927. 188–189.; Träume eines Baumeisters. Von Móric Pogány. Wien, é. n. (1926). [rec.] *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének Havi Füzetei*, 5. 1928. 32.; Lechner Ödön ifjúkori levelei. *Nyugat*, 21. 1928. I.: 840–849.; Megjegyzések az Erzsébetváros problémájához. *Tér és Forma*, 1. 1928. 118–120.; A magyar formanyelv építészetünkben. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 63. 1929. 53–63.; Budapest és pályaudvarai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 64. 1930. 72–85.; Strzygowski, Jozef: Die Altslawische Kunst. [rec.] *Ungarische Jahrbücher*, 10. 1930. 1–2. 296–299.; Strzygowski, Jozef: Történelem, kutatás, időtlen összehasonlítás. Ford. – *Magyar Művészet*, 7. 1931. 253–264.; Attila Hauptlager und Holzpaläste. *Seminarium Kondakovianum*, 5. 1932. 131–148.; Nomadenzeit und Magyaren. *Ungarische Jahrbücher*, 13. 1933. 229–259.; Magyar faépítészet. *Magyarságtudomány*, 2. 1936. 273–289.; Az építőművéség növényföldrajzi adottságai a magyarok őshazájában. *Magyarságtudomány*, 2. 1936. 310–331.; Az új magyar képzőművészet gyökerei a XIX. század magyarságának szellemi mozgalmában (I. rész). *Hajlék*, 1, 1937. 1. 15–28.; A parasztház „szabadképménye” az ősi magyar ház fedélszerkezete. *Hajlék*, 1, 1937. 1. 34–39.; Szociográfia – Hivatástudat – Magyar művelődéstörténet. *Hajlék*, 1, 1937. 2. 79–86.; Az új magyar képzőművészet gyökerei a XIX. század magyarságának szellemi mozgalmában (II. rész). *Hajlék*, 1, 1937. 2. 90–101.; Dr. Bierbauer Virgil: A magyar építészet története. Budapest, 1937. [rec.] *Néprajzi Értesítő*, 29. 1937. 452–455.; A magyar parasztság köralaprajzú épületeinek etnológiai jelentősége. *Néprajzi Értesítő*, 30. 1938. 48–73.; A magyar összehasonlító háztörténet feladatai. *Ethnographia*, 50. 1939. 41–54.; Lechner Ödön (Halálának 25. évfordulójára). *Magyar Nemzet*, 1939. június 10. (138.) 15.; Strzygowski, Jozef: Spuren indogermanischen Glaubens in der Bildenden Kunst. 1936. [rec.] *Ethnographia*, 50. 1939. 170–174.; *Hagyományok a máglyán. A magyar történetírás válsága*. [Kecskemét], 1940.; *Kozmosz a magyar mesében*. I. kötet: A térelképzelés. Kecskemét, 1943.; A Pesti Vígadó – A magyar építészet pusztuló remeke. *Új Idők*, 52. 1946. 37. 623–625.; A szocialista realizmus problémáiról. *Magyar Építőművészet*, 2. 1953. 288–290.; Magyar építészettörténet quo vadis? Lyka Károlynak a magyar építészettörténet útmutató mesterének 85-ik születésnapjára. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 67–69.; „Eklektika” – romantika – klasszicizmus. *Magyar Építőművészet*, 4. 1955. 187–188.; Lajta Béla (Halálának 35. évfordulóján). *Magyar Építőművészet*, 5. 1956. 54–59.; A Vígadó vitájához. *Kortárs*, 2. 1958. 279–284.; Magyar műhely – Bartók modell. *Kortárs*, 2. 1958. 392–401.;

A szecesszió értékeléséről. *Magyar Építőművészet*, 9, 1960, 6. 49–53.; Szecessziótól szecesszióig. *Magyar Építőművészet*, 9, 1960, 6. 54.; Levelek Szőnyi Istvántól. *Művészettörténeti Értesítő*, 9. 1960. 244–247.; Szecesszió a magyar építésztörténetben. *Magyar Építőművészet*, 10. 1961. 52.; Az építészeztől van szó! *Művészet*, 3, 1962, 8. 23–25.; Alexy Károly műve a Vigadón. *Művészettörténeti Értesítő*, 11. 1962. 265–273.; Zakariás G. Sándor: Magyarország művészeti emlékei 3. kötet. Budapest. [rec.] *Művészettörténeti Értesítő*, 11. 1962. 86–89.; Lechner Ödön. Kismarthy Lechner Jenő könyve. *Magyar Építőművészet*, [rec.] 11. 1962. 54–55.; Rados Jenő: Magyar építőművészet. [rec.] *Művészettörténeti Értesítő*, 11. 1962. 211–214.; Az első pesti Országháza tervezésének előkészületei (1835–1844). *Művészettörténeti Értesítő*, 12. 1963. 38–47.; „Egységes művészetszemlélet”? *Jelenkor*, 7. 1964. 350–355.; Adatok Lechner Ödön ifjúkori működéséhez. (Halálának 50. évfordulójára). *Művészet*, 5, 1964, 9. 11–12.; A Nyugati pályaudvar történetéből. *Közlekedéstudományi Szemle* 14. 1964. 358–362.; Az építészet Bartók képzeletének fejlődésében. *Kortárs*, 8. 1965. 1435–1440.; *Jegyzetek az európai s a magyar szecesszió történetéhez*. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1965.; A magyar romantika építészetéről. *Műemlékvédelem*, 9. 1965. 37–39.; *Jegyzetek az európai és a magyar szecesszió történetéhez*. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1965. MTA KIK, Kézirattár, ltsz.: D-02943; A Nemzeti Színház tervpályázata 1912-ben. *Magyar Építőművészet*, 15, 1966, 3. 4–5.; Miért szép a Dózse-palota? *Művészet*, 7, 1966, 8. 3–4.; A századelő osztrák mestereiről. [rec.] *Művészettörténeti Értesítő*, 15. 1966. 63–65.; Lechner Ödön a keramikus. *Építőanyag*, 19. 1967. 301–305.; Lechner Ödön. *The Architectural Review*, 142. 1967. No 845. 59–62.; Lechner Ödön emlékezete. *Új Írás*, 7, 1967, 1. 109–113.; Miért szép a „Rózsavölgyi-ház”? (Egy bécsi és egy budapesti ház párhuzamairól). *Művészet*, 8, 1967, 8. 21–23.; Széchenyi Budapestért. *Budapest*, 5, 1967, 8. 36–37.; A Postatakarék épülete. *Budapest*, 5, 1967, 12. 18–20.; Quo vadis Architectura? *Művészet*, 9, 1968, 9. 3–9.; Bartók Béla és Lechner Ödön faragóművésze, Péntek Gyugyi György. *Művészet*, 9, 1968, 6. 21–23.; Dercsényi Balázs: Árkay Aladár. *Művészet*, 9, 1968, 8. 45–46.; Kubinszky Mihály: Adolf Loos. [rec.] *Művészet*, 9, 1968, 1. 46–47.; „Egzotikus” emlékek az újabb magyar építészetben. *Művészettörténeti Értesítő*, 17. 1968. 250–256.; Bruno Zevi: Az építészet megismerése. [rec.] *Művészettörténeti Értesítő*, 17. 1968. 290–291.; A magyar építészet periodizációjáról. Megjegyzések Zádor Anna cikkéhez. *Századok*, 1968. 615–617.; Ady a magyar építészeztől. *Művészet*, 10, 1969, 6. 8–10.; Szőnyi István utolsó itáliai élménye. *Művészet*, 10, 1969, 7. 10–12.; Major Máté: Az építészet sajtószerepe. [rec.] *Művészet*, 10, 1969, 1. 43–45.; A szegedi városháza építésének történetéről. *Művészettörténeti Értesítő*, 18. 1969. 317–322.; Béla Lajta. A Hungarian Architect at the Beginning of the XXth Century. *Acta Historiae Artium*, 15. 1969. 163–198.; Kozma Lajos (Beke László és Varga Zsuzsa könyve). [rec.] *Művészettörténeti Értesítő*, 19. 1970. 241–244.; Lajta Béla. Budapest, 1970.; Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához (I. rész). *Építés- Építésztudomány*, 13. 1981. 211–230.; Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához (II. rész). *Építés- Építésztudomány*, 16. 1984. 109–137.; Adalékok Feszl Frigyes életéhez és munkásságához (III. rész). *Építés- Építésztudomány*, 20. 1989. 213–234.

VÁMOS FERENCRŐL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

B. T.: Vámos Ferenc (1895–1969). *Művészet*, 10, 1969, 11. 24.; Borsos László: Vámos Ferenc (1895–1969). *Magyar Építőművészet*, 19, 1970, 1. 64.; Czagány István: Búcsú Vámos Ferencről. *Művészettörténeti Értesítő*, 19. 1970. 223–225. – MÉL III.: 815–816.; UMÉL VI.: 1039–1040.